

แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากผ่านวิสาหกิจชุมชนเพื่อสังคม*
GUIDELINES FOR THE DEVELOPMENT OF THE GRASSROOTS ECONOMY
THROUGH COMMUNITY ENTERPRISES FOR SOCIETY

สนุก สิงห์มาตร¹, พิกุล มีมานะ²

Sanook Singmatr¹, Pikul Memana²

วิทยาลัยสงฆ์ร้อยเอ็ด มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย^{1,2}

Roi Et Buddhist College Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand.^{1,2}

Email : thisme31@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความทางวิชาการฉบับนี้มีเจตนาจะนำเสนอถึงแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากหรือเศรษฐกิจชุมชน กล่าวคือ การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับการผลิตจนถึงระดับการบริโภค ซึ่งเป็นเรื่องของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการคิด การลงมือปฏิบัติ การรับผลประโยชน์ และร่วมกันเป็นเจ้าของ หลังจากการศึกษาวิเคราะห์จากเอกสารที่เกี่ยวข้องแล้วผู้เขียนจึงขอเสนอแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากผ่านวิสาหกิจชุมชนเพื่อสังคม ประกอบด้วย 1) บทบาทรัฐบาล ควรส่งเสริมสนับสนุนการดำเนินการของวิสาหกิจชุมชนอย่างเต็มที่ ด้านนโยบาย งบประมาณ ด้านวิชาการ ระเบียบกฎหมาย ปัจจัยการผลิตและบุคลากรที่เกี่ยวข้องมีหน้าที่สนับสนุนอุดหนุน 2) บทบาทภาคเอกชน ภาคเอกชนควรแสดงบทบาทในการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากผ่านวิสาหกิจชุมชน ได้แก่ การสนับสนุน ส่งเสริมและช่วยการขับเคลื่อน รวมทั้งอำนวยความสะดวกแก่เครือข่ายวิสาหกิจต่างๆช่วยเหลือรัฐบาล ทั้งที่เป็นวัตถุดิบ ปัจจัยการผลิต ทุน อุปกรณ์ ตลอดจนองค์ความรู้ต่างๆ ในการขับเคลื่อนนโยบาย 3) บทบาทภาคประชาสังคม ควรทำหน้าที่ขับเคลื่อนขยายเครือข่ายและช่วยเติมเต็มในส่วนที่เป็นข้อจำกัดของกลุ่มวิสาหกิจที่ดำเนินการแล้วยังอ่อนแอให้สามารถขับเคลื่อนสู่ความสำเร็จได้ และ 4) บทบาทเครือข่ายกลุ่มวิสาหกิจเองก็ควรแสดงบทบาทร่วมกันในการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในด้านต่างๆ เพื่อความสำเร็จยั่งยืน

คำสำคัญ : 1. แนวทางการพัฒนา 2. เศรษฐกิจฐานราก 3. วิสาหกิจชุมชนเพื่อสังคม

ABSTRACT

This academic article intends to present guidelines for developing the grassroots economy or community economy, that is, conducting various economic activities from the production level to the consumption level. It is a matter of community participation in thinking. action Receiving benefits and joint ownership After studying and analyzing relevant documents, the author would like to present guidelines for developing the grassroots economy through community enterprises for society, consisting of: 1. The role of the government should fully promote and support the operations of community enterprises in the areas of policy, budget, academics, and regulations. law Production factors and related personnel have a duty to support and subsidize, 2. The role of the private sector (private sector). The private sector should play a role in developing the grassroots economy through community enterprises, including supporting, promoting and helping drive Including facilitating various enterprise networks to assist the government. Both are raw materials Factors of production, capital, equipment, and various knowledge In driving policy, 3. The role of civil society should be to drive network expansion and help fill in the limitations of enterprise groups that are still weak in order to be able to drive towards success, and 4. The role of the network of enterprise groups should also be to play a joint role in helping and supporting each other in various fields. for sustainable success.

Keywords : 1. Development guidelines 2. Grassroots Economy 3. Community Enterprise for Society

1. บทนำ

กรมพัฒนาชุมชน ได้กล่าวถึงวิกฤตการณ์และการเปลี่ยนแปลงของโลกในศตวรรษที่ 21 ส่งผลกระทบต่อสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของประเทศไทย อาทิ การเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ ช่องว่างหรือความเหลื่อมล้ำทางสังคม การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีอย่างรวดเร็ว การก้าวตามกระแสโลกาภิวัตน์ไม่ทัน ภาวะโลกร้อนและภัยพิบัติธรรมชาติที่รุนแรงขึ้น ทรัพยากรธรรมชาติที่กำลังจะหมดไป การแก่งแย่งทรัพยากร อีกทั้งระบบบริหารราชการแผ่นดินไม่เข้มแข็ง จากปัญหาที่กล่าวมาจึงทำให้ยุทธศาสตร์ชาติเข้ามามีส่วนร่วมในการลดความเสี่ยงและมุ่งความท้าทายที่สำคัญของประเทศในระยะ 20 ปี ข้างหน้า เพื่อมุ่งหาทางออกการเปลี่ยนแปลงปัจจัยและเงื่อนไขต่างๆ โดยน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปสู่การปฏิบัติจนเป็นวิถีชีวิตสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากที่สมดุลพร้อมเติบโตจากภายในสู่ภายนอกชุมชน ซึ่งเศรษฐกิจชุมชนมีรากฐานมาจากศักยภาพ ภูมิปัญญา และทุนในชุมชนจากการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากตามยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี มีการดำเนินงานสอดคล้องกับวิสัยทัศน์ “ประเทศมีความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน เป็นประเทศพัฒนาแล้ว ด้วยการพัฒนาตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ.2561-2580) แบ่งออกมา 6 ด้าน ดังนี้ 1. ด้านความมั่นคง

2. ด้านการสร้างความสามารถในการแข่งขัน 3. ด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ 4. ด้านการสร้างโอกาสและความเสมอภาคทางสังคม 5. ด้านการสร้างคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม 6. ด้านพัฒนาการบริหารจัดการภาครัฐ (กรมพัฒนาชุมชน, 2565)

เศรษฐกิจฐานรากหรือเศรษฐกิจชุมชน คือ การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่างๆ ตั้งแต่ระดับการผลิตจนถึงระดับการบริโภค การมีส่วนร่วมของชุมชนในการคิด การลงมือปฏิบัติ การรับผลประโยชน์ และร่วมกันเป็นเจ้าของ (กรมพัฒนาชุมชน, 2565) ส่วน กาญจนา รอดแก้ว ฤชงค์ เสนานุช และรณรงค์ จันได (2564) อ้างถึง คำกล่าวของ ประเวศ วะสี ที่กล่าวถึงเศรษฐกิจฐานรากว่าเป็นฐานของประเทศถ้าฐานแข็งแรงจะรองรับประเทศทั้งหมดให้มั่นคง ถ้าเศรษฐกิจฐานรากกับเศรษฐกิจมหภาคเชื่อมโยงอย่างเกื้อกูลกันจะเกิดการพัฒนารูปแบบการ ยั่งยืนและก้าวหน้า ความเข้มแข็งของเศรษฐกิจฐานรากอยู่ที่การมีสมาชิกเพิ่มเติมพื้นที่และความเข้มแข็งของวิสาหกิจชุมชน นอกจากนั้น กาญจนา รอดแก้ว ฤชงค์ เสนานุช และรณรงค์ จันได (2563) ยังได้กล่าวสรุปถึงเศรษฐกิจฐานรากที่ส่งผลต่อเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมของชุมชน เกิดการรวมกลุ่มและร่วมมือในการบริหารจัดการชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืนภายใต้การนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เช่น การส่งเสริมอุตสาหกรรม การท่องเที่ยว และการแปรรูปในชุมชน

เศรษฐกิจฐานราก เป็นการประกอบอาชีพของประชาชนในระดับฐานรากหรือท้องถิ่น เศรษฐกิจฐานรากที่พบเห็นอยู่ทั่วไป คือ อาชีพอิสระขนาดเล็ก เช่น การค้าหาบเร่แผงลอย บริการรถรับจ้างสาธารณะ วิสาหกิจชุมชน เป็นต้นสำหรับหาบเร่แผงลอย งานศึกษาของคณะกรรมการการแก้ปัญหาความยากจนและลดความเหลื่อมล้ำของวุฒิสภาระบุว่า ในปี 2562 ยอดขายของหาบเร่แผงลอยในกรุงเทพมหานครสูงถึง 67,728 ล้านบาทต่อปี ตัวเลขนี้มาจากการคำนวณรายได้และการบริโภคที่เพิ่มขึ้น (MPC) โดยประมาณการผู้ค้าหาบเร่แผงลอยไว้ที่ 170,000 ราย มีรายได้วันละ 1,000 บาท ทำงานเดือนละ 20 วัน งานศึกษานี้ยังเสนอว่า ร้อยละ 70 ของรายได้ของผู้ค้าจะถูกใช้จ่ายเพื่อซื้อวัตถุดิบเพื่อการผลิต และกว่าร้อยละ 80 ของวัตถุดิบที่ใช้นั้นผลิตในท้องถิ่น ตัวเลขนี้สะท้อนรายได้ที่หมุนเวียนในระบบเศรษฐกิจของประเทศได้อย่างชัดเจน ลึกลงไปในมูลค่า คือ “คุณค่า” เศรษฐกิจฐานรากทำให้คนจำนวนมากโดยเฉพาะกลุ่มแรงงานช่วงวัยกลางคนขึ้นไป ที่มีโอกาสจำกัดในการทำงานได้มีงานทำ มีรายได้ ไม่เป็นภาระด้านสวัสดิการสังคม แก้ไขทั้งปัญหาความยากจน เหลื่อมล้ำ และยังสร้างผู้ประกอบการด้วย ในปี 2563 Bio-Thai ระบุว่า การค้าปลีกแบบดั้งเดิมมีส่วนการจ้างงานถึงร้อยละ 86.3 ในขณะที่การจ้างงานในร้านค้าปลีกสมัยใหม่และร้านสะดวกซื้อคิดเป็นเพียงร้อยละ 13.7 ตลาดสดและหาบเร่แผงลอยอาหารยังเป็นพื้นที่สำคัญของความมั่นคงทางอาหาร การศึกษาในปี 2561 ระบุว่า หากไม่มีอาหารหาบเร่แผงลอย ชาวกรุงเทพมหานครต้องจ่ายค่าอาหารเพิ่มขึ้นเดือนละ 357 บาท คนชั้นกลางและผู้มีรายได้สูงยังบริโภคอาหารจากหาบเร่แผงลอยเช่นกัน บทบาทในเชิงวัฒนธรรมก็เป็นทั้ง “มูลค่า” และ “คุณค่า” ที่เรามองข้ามไม่ได้ ภูมิปัญญาด้านอาหารและวิถีการบริโภคเป็น “ทุนวัฒนธรรม” ที่สามารถสร้างมูลค่ามหาศาล ส่งเสริมการท่องเที่ยวทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ ด้วยศักยภาพด้านต่างๆ ข้างต้นของเศรษฐกิจฐานราก จึงไม่น่าแปลกใจที่ประเทศจีนและอีกหลายประเทศ สนับสนุนให้หาบเร่แผงลอยเป็นเครื่องมือในการฟื้นฟูเศรษฐกิจหลังการระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 สำหรับรัฐบาลไทย นโยบายสนับสนุนการประกอบ

อาชีพอิสระปรากฏชัดตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 จนถึงปัจจุบัน ส่วนหนึ่งน่าจะมาจากความตระหนักต่อเปลี่ยนแปลงในกระบวนการจ้างงาน ทำให้โอกาสการเป็นลูกจ้างลดลง สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงในทัศนคติต่อการทำงาน แรงงานรุ่นใหม่ (นฤมล นิราทร, 2565)

นอกจากนั้น พลากกร วงศ์ทองแก้ว กล่าวว่า พอช.ได้จัดทำแผนงานสนับสนุนการขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานรากของขบวนองค์กรชุมชน พ.ศ. 2559 งบประมาณรวม 30 ล้านบาท (ระยะที่ 1) มี 3 แผนงาน คือ 1. สนับสนุนการสร้างเสริมความเข้มแข็งของระบบเศรษฐกิจและทุนชุมชนในพื้นที่ 1,500 ตำบล กระจายอยู่ในพื้นที่ที่ พอช. ปฏิบัติงานทั่วประเทศ 2. การเชื่อมโยงเครือข่ายและประสานเชื่อมโยงภาคีพัฒนาระบบข้อมูลและการจัดการความรู้ การสื่อสารประชาสัมพันธ์ ให้เกิดรูปธรรมการทำงานในเชิงประเด็น (Cluster) คือ เกษตรอินทรีย์ เช่น ข้าวอินทรีย์ ผักปลอดสารพิษการแปรรูปสินค้าเกษตร เช่น ข้าว ยางพารา การท่องเที่ยวโดยชุมชน องค์กรการเงินชุมชน ร้านค้าชุมชน ฯลฯ และ 3. การบริหารจัดการ พัฒนาระบบติดตามและประเมินผล เพื่อให้ขบวนองค์กรชุมชนได้พัฒนาและยกระดับขีดความสามารถของตนเองได้และแผนงานปี 2560 (ระยะที่ 2) งบประมาณ 37 ล้านบาท เน้นตำบลที่มีการดำเนินงานเศรษฐกิจ ฐานรากและประชารัฐ จำนวน 500 ตำบลทั่วประเทศ นอกจากนี้ พอช. ยังได้จัดเวทีระดับประเทศเพื่อสร้างความเข้าใจกับผู้นำชุมชน ผู้นำขบวนองค์กรชุมชนทั่วประเทศ เช่น จัดงานสัมมนา การขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานรากตามแนวทางประชารัฐ และการประสานการปฏิรูปประเทศร่วมกับ สปท. เมื่อวันที่ 26-27 มีนาคม 2559, สัมมนาเชิงปฏิบัติการ “สร้างความเข้าใจและความร่วมมือการขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานรากผ่านนโยบายประชารัฐ” เมื่อวันที่ 8-9 มิถุนายน ที่ผ่านมา ซึ่งทั้งสองงานมีผู้นำและตัวแทนชุมชนทั่วประเทศเข้าร่วมประมาณ 1,000 คน รวมทั้งยังได้ร่วมกับขบวนองค์กรชุมชนแต่ละภาคจัดงานสัมมนาเพื่อระดมความคิดเห็นในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานรากให้เป็นรูปธรรม (คณะอนุกรรมการยุทธศาสตร์เศรษฐกิจฐานราก, 2559)

ระบบเศรษฐกิจฐานรากอีกประการที่ผู้เขียนต้องการนำเสนอเพื่อใช้เป็นทางออกในการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจชุมชน อีกประการหนึ่งคือ วิสาหกิจชุมชน ซึ่งวิสาหกิจชุมชนเป็นหน่วยระบบการดำรงชีพชุมชนที่มุ่งสอนให้คนในชุมชนสามารถเรียนรู้และฝึกประสบการณ์ด้านการประกอบธุรกิจในชุมชนโดยมีรัฐคอยเป็นพี่เลี้ยงให้อีกชั้นหนึ่ง วิสาหกิจชุมชนไม่ถือเป็นนิติบุคคลตามกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ จึงทำให้มีปัญหาในการดำเนินธุรกิจ ด้วยเหตุนี้พระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน พ.ศ. 2548 จึงได้ถูกประกาศใช้เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว โดยระบุว่า “วิสาหกิจชุมชน” หมายความว่า กิจกรรมของชุมชนเกี่ยวกับการผลิตสินค้า การให้บริการ หรือการอื่นๆ ที่ดำเนินการโดยคณะบุคคลที่มีความผูกพัน มีวิถีชีวิตร่วมกันและรวมตัวกันประกอบกิจการดังกล่าวไม่ว่าจะเป็นนิติบุคคลในรูปแบบใด หรือไม่เป็นนิติบุคคลเพื่อสร้างรายได้และเพื่อการพึ่งพาตนเองของครอบครัว ชุมชน และระหว่างชุมชน ทั้งนี้ตามหลักเกณฑ์ที่คณะกรรมการประกาศกำหนดการศึกษาวิสาหกิจชุมชน จำเป็นต้องเข้าใจถึงลักษณะของวิสาหกิจชุมชนในเบื้องต้นด้วย สอดคล้องกับ Phongphit, S. (2007) ที่อธิบายว่าวิสาหกิจชุมชนมีลักษณะดังนี้ประการแรก ชุมชนต้องเป็นเจ้าของกิจการ ประการที่สอง ริเริ่มสร้างสรรค์โดยชุมชน ประการที่สาม ใช้ทุนของชุมชนเป็นหลัก ประการที่สี่ใช้กระบวนการเรียนรู้เป็นฐานคิด ประการที่ห้า ใช้ฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานเข้ากับภูมิปัญญาสากล ประการที่หก ใช้วัตถุดิบท้องถิ่นเป็นหลัก ประการที่เจ็ดต้องเชื่อมโยงกับกิจกรรมของชุมชน และประการที่แปด ต้อง

พึ่งตนเองเป็นสำคัญ ทั้งยังจำแนกประเภทของวิสาหกิจชุมชนไว้ดังนี้ ประเภทแรก จำแนกตามลักษณะการประกอบการ ได้แก่ วิสาหกิจชุมชนขั้นพื้นฐาน เป็นการผลิตเพื่อการอุปโภคและบริโภคในชีวิตประจำวันในชุมชนท้องถิ่นเป็นหลักและวิสาหกิจชุมชนขั้นก้าวหน้าเป็นวิสาหกิจชุมชนที่มีความพร้อมออกสู่ตลาดภายนอกโดยเฉพาะโฮมสเตย์และบริการท่องเที่ยวในชุมชน ประเภทที่สอง จำแนกตามลักษณะพัฒนาการ ได้แก่ วิสาหกิจชุมชนระดับครอบครัว เป็นการประกอบกิจการเพื่อใช้อุปโภคและบริโภคในครอบครัว และวิสาหกิจชุมชนระดับชุมชนและเครือข่าย เป็นการประกอบกิจการโดยกลุ่มเพื่อใช้อุปโภคและบริโภคในชุมชนและเครือข่าย ด้วยลักษณะของวิสาหกิจชุมชนระดับชุมชนและเครือข่ายเช่นนี้จึงถือเป็นวิสาหกิจชุมชนขั้นก้าวหน้าแม้ว่าวิสาหกิจชุมชนจะมีความเชื่อมโยงกับธุรกิจชุมชน กระนั้นก็มีความแตกต่างกันในประเด็นเหล่านี้นั้นคือ เป้าหมาย ตัวชี้วัด ฐานคิด แหล่งทุน และกระบวนการ ทั้งนี้ วิสาหกิจชุมชนยังถือเป็น “วิธีการ” ของเศรษฐกิจชุมชนอีกด้วย

บทความทางวิชาการฉบับนี้ผู้เขียนจึงมีความมุ่งหมายที่จะวิเคราะห์องค์ประกอบและนำเสนอแนวความคิดการพัฒนาเศรษฐกิจชาติโดยใช้เศรษฐกิจฐานรากซึ่งเป็นรากฐานการพัฒนาประเทศ ประเภทที่เรียกว่า “วิสาหกิจชุมชน” เพื่อนำเสนอทางออกให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถนำไปใช้เป็นทางออกในการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจชุมชนของประเทศต่อไป

2. องค์ความรู้เรื่องเศรษฐกิจฐานราก

เศรษฐกิจฐานราก คือ ระบบเศรษฐกิจของชุมชนท้องถิ่น ที่สามารถพึ่งตนเอง มีการช่วยเหลือเอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน มีคุณธรรม และเป็นระบบเศรษฐกิจที่เอื้อให้เกิดการพัฒนาในด้านต่างๆ ในพื้นที่ ทั้งสังคม ผู้คน ชุมชน วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ อย่างเข้มแข็งและยั่งยืน นอกจากนี้เศรษฐกิจฐานรากจะต้องมีแนวทางการพัฒนาและการจัดการโดยชุมชนท้องถิ่นให้ครบวงจรมากที่สุด มีการสร้างทุนและกองทุนที่เข้มแข็ง มีการผลิตพื้นฐาน การแปรรูป การบริการ การตลาด การผลิตอาหาร และความจำเป็นพื้นฐานต่างๆ สำหรับคนในพื้นที่อย่างพอเพียง และพัฒนาเป็นวิสาหกิจเพื่อสังคมหรือเป็นธุรกิจของชุมชนนางสาวสมสุขอธิบายความหมายของระบบเศรษฐกิจฐานราก (คณะอนุกรรมการยุทธศาสตร์เศรษฐกิจฐานราก, 2559)

การดำเนินการเพื่อบรรลุเป้าหมายข้างต้นเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากอย่างมีประสิทธิภาพ ควรมุ่งให้ความสำคัญกับการพัฒนาศักยภาพและขีดความสามารถของเศรษฐกิจฐานราก โดยการสนับสนุนให้มีการออกแบบมาตรการการพัฒนาศักยภาพที่มีความเหมาะสมต่อกลุ่มเป้าหมาย และสามารถสร้างแรงจูงใจให้ผู้ไม่มีส่วนร่วมทางเศรษฐกิจเข้ามามีบทบาทในการทำงานให้มากขึ้น ส่งเสริมให้ผู้ประกอบการมีความรู้และทักษะเพื่อใช้ในการปรับตัวต่อบริบทของตลาดที่เปลี่ยนไปในอนาคตได้ การสนับสนุนการปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐาน ทั้งทางด้านสาธารณูปโภค การคมนาคมขนส่ง และสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เพื่อเพิ่มโอกาสในการประกอบอาชีพ และยกระดับศักยภาพของผู้ประกอบการเศรษฐกิจฐานรากในท้องถิ่นห่างไกล รวมทั้งการส่งเสริมและสนับสนุนการพัฒนาอาชีพโดยเฉพาะกลุ่มผู้มีรายได้น้อย ให้มีองค์ความรู้และทักษะที่จะสามารถนำไปใช้ต่อยอดเพื่อยกระดับรายได้ให้สูงขึ้นได้ ควบคู่ไปกับการประชาสัมพันธ์เพื่อเพิ่มโอกาสให้ผู้มีรายได้น้อยเข้าถึงมาตรการช่วยเหลือจากภาครัฐ รวมทั้งกระจายแหล่งเงินทุนในระบบให้ทั่วถึงยิ่งขึ้น (แผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ, 2563)

นอกจากนี้ยังมีผู้ให้ความหมายของเศรษฐกิจฐานรากเพิ่มเติม อาทิ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) หรือ พอช. ก่อตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2543 ได้เห็นความสำคัญของฐานงานเศรษฐกิจและทุนชุมชน เนื่องจากเล็งเห็นว่าจะเป็นรากฐานอันมั่นคง ที่จะทำให้ขบวนองค์กรชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น สามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน จึงกำหนดการสนับสนุนงานดังกล่าวไว้ในพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) มาตรา 7 (1) ว่า “สนับสนุนและให้การช่วยเหลือแก่องค์กรชุมชนและเครือข่ายองค์กรชุมชนเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ การพัฒนาอาชีพ การเพิ่มรายได้ การพัฒนาที่อยู่อาศัยและสิ่งแวดล้อม และการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชนทั้งในเมืองและชนบท โดยยึดหลักการพัฒนาแบบองค์รวมหรือบูรณาการ และหลักการพัฒนาที่สมาชิกชุมชนมีส่วนร่วมเป็นแนวทางสำคัญ ทั้งนี้ เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและประชาสังคม”เจตนารมณ์สำคัญของการสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจและทุนชุมชน พอช. มีเจตนารมณ์มุ่งเน้นให้ “ชุมชนท้องถิ่นมีระบบเศรษฐกิจและทุนชุมชนที่มั่นคง สามารถพึ่งตนเอง และจัดการตนเองได้อย่างยั่งยืน” โดยรูปธรรมของการสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจและทุนชุมชนที่ผ่านมา ตั้งอยู่บนฐานคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งสามารถแยกหมวดของฐานงานที่นำไปสู่ หรือสามารถเชื่อมโยงกับการพัฒนาระบบเศรษฐกิจและทุนชุมชน ดังนี้ 1) ฐานระบบการเงินและทุน ที่ปรากฏรูปธรรมในเรื่อง การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ องค์กรการเงิน การสนับสนุนระบบสินเชื่อเพื่อการพัฒนา การบูรณาการกองทุน การแก้หนี้ในระบบ และสถาบันการเงินชุมชน เป็นต้น 2) ฐานการพัฒนาอาชีพ รายได้ เช่น การส่งเสริมการรวมกลุ่มอาชีพต่างๆ การจัดทำบัญชีครัวเรือน การจัดตั้งธุรกิจชุมชน-วิสาหกิจชุมชน และการจัดทำแผนชุมชน ระบบการผลิต เกษตรยั่งยืน เป็นต้น 3) ฐานการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การอนุรักษ์/การจัดการลุ่มน้ำ ป่าชุมชน การดูแลที่ดินเกษตรธรรมชาติ/ความมั่นคงทางอาหาร ประมงชายฝั่ง การจัดการขยะ เป็นต้น 4) ฐานการสร้างสวัสดิการ จากที่องค์กรชุมชน/กลุ่มจัดตั้งขึ้นเอง หรือผ่านการสนับสนุนงบประมาณสมทบกองทุนจากหน่วยงานต่างๆ เช่น กองทุนสวัสดิการชุมชน กองทุนผู้สูงอายุ กองทุนสวัสดิการชาวบ้าน กองทุนรักษากัน-รักษาถิ่น กองทุนฌาปนกิจ เป็นต้น 5) ฐานการพัฒนาจากเครือข่ายงานประเด็น หรือเครือข่ายคลัสเตอร์ (Cluster) ที่เป็นการเชื่อมโยงประสานการทำงานร่วมกันของขบวนองค์กรชุมชนที่ทำงานในลักษณะเดียวกัน เพื่อให้เกิดพลังการเคลื่อนไหวงาน หรือเป็นเครือข่ายแลกเปลี่ยนวัตถุดิบ แลกเปลี่ยนสินค้า หรือเป็นคู่ค้า ฐานการผลิตซึ่งกันและกัน เช่น เครือข่ายเกษตรอินทรีย์ เครือข่ายข้าวท้องถิ่น ชุมชน ร้านค้าชุมชน การจัดการที่อยู่อาศัย (บ้านมั่นคง) การก่อสร้างชุมชน/ข้างชุมชน ประมงพื้นบ้าน การจัดการภัยพิบัติหรือภัยจากธรรมชาติ สภาองค์กรชุมชน เครือข่ายภูมิปัญญา วิถีวัฒนธรรม เป็นต้น (สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน), ออนไลน์) จากที่กล่าวมาข้างต้น ผู้เขียนจึงสรุปค่านิยามของเศรษฐกิจฐานรากได้ว่า เศรษฐกิจฐานราก คือระบบเศรษฐกิจของชุมชนท้องถิ่นที่สามารถพึ่งตนเอง มีการช่วยเหลือเอื้อเพื่อซึ่งกันและกันด้วยคุณธรรม และเป็นระบบเศรษฐกิจที่เอื้อให้เกิดการพัฒนาต่างๆ ในพื้นที่ โดยอาศัยฐานระบบการเงินและทุนที่ปรากฏรูปธรรมในชุมชน ตั้งแต่การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ องค์กรการเงิน การสนับสนุนระบบสินเชื่อเพื่อการพัฒนา การบูรณาการกองทุน การแก้หนี้ในระบบ และสถาบันการเงินชุมชนเอง

3. องค์ประกอบของเศรษฐกิจฐานราก

องค์ประกอบสำคัญของเศรษฐกิจฐานรากที่เข้มแข็ง ประกอบไปด้วย มีการรวมกลุ่ม เพื่อสร้างพลังในการทำงานร่วมกัน ความสามารถที่จะเจรจาต่อรองและประสานงานทั้งภายในและกับภายนอกอย่างมีประสิทธิภาพ, มีการจัดการระบบการเงินของชุมชน การบูรณาการทุนร่วมกัน มีกองทุนของชุมชนที่เข้มแข็ง สามารถเป็นกลไกการเงินของชุมชนในการพัฒนาทั้งเศรษฐกิจสังคม อาชีพ วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมของชุมชน และของคนในชุมชน, มีระบบการจัดการทุนชุมชนที่ครอบคลุมทุนทางสังคม ทุนคน ทุนพุทธิพยากร วิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญา อัตลักษณ์ของชุมชนท้องถิ่น ประวัติศาสตร์, มีระบบข้อมูลที่ทันสมัยรอบด้านทั้งภายในและภายนอก เพื่อการวิเคราะห์ระบบของท้องถิ่น อาชีพ รายได้รายจ่าย การผลิต ฐานเศรษฐกิจ ที่ดิน ความเป็นอยู่ของคนในชุมชน ข้อมูลความรู้ระบบเศรษฐกิจเกี่ยวข้องภายนอก เป็นฐานสำคัญในการวางแผนชุมชน การวางแผนเพื่อการตัดสินใจ การติดตาม วัดผลและรายงานผล, มีระบบการผลิตของชุมชนทั้งขั้นพื้นฐานและก้าวหน้า ที่ได้มาตรฐาน มีมูลค่าเพิ่มและสามารถเชื่อมโยงระบบเศรษฐกิจภายนอกได้, สร้างความร่วมมือในทุกระดับและทุกมิติ เพื่อให้เกิดความร่วมมือให้บรรลุเป้าหมายและสัมพันธภาพที่ดี ทั้งระดับกลุ่มต่อกัน กลุ่มกับชุมชน ตำบล อำเภอ จังหวัด ภูมิภาค หรือรวมตัวกันเป็นเครือข่ายประเด็นต่างๆได้ เช่น เครือข่ายเกษตรอินทรีย์ เครือข่ายข้าว เครือข่ายประมงพื้นบ้าน เครือข่ายท่องเที่ยวโดยชุมชน เครือข่ายภูมิปัญญาวิถีวัฒนธรรม หรือการสร้างความร่วมมือระหว่างชุมชนกับหน่วยงานต่างๆ เป็นต้น, มีระบบการอยู่ร่วมกัน หรือเคารพกติกา จารีตประเพณีในการอยู่ร่วมกัน ระบบสวัสดิการการดูแลซึ่งกันและกันและการอยู่ร่วมกับธรรมชาติและสังคมใหญ่อย่างสร้างสรรค์และเกื้อกูล, มีคุณธรรมจริยธรรมในการทำกิจกรรม การประกอบกิจการ ทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม หรือการดำรงชีวิต, ความเป็นเจ้าของร่วมกัน โดยคนในชุมชนร่วมทุนร่วมกิจกรรมหรือกิจการ ในการพัฒนาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน มีสำนึกถึงความเป็นเจ้าของร่วมกันคนในพื้นที่ของชุมชนสามารถมีส่วนร่วม มีความรู้เรื่องราวการพัฒนาในพื้นที่รวมทั้งความรู้ในสังคมอื่นๆ มีคุณภาพ มีความมั่นใจที่จะให้ความรู้ความเห็น ร่วมคิดร่วมทำ ตื่นรู้ มีความสร้างสรรค์ มีคุณธรรมจริยธรรมพื้นฐาน ครอบคลุมมีความเข้มแข็ง และสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้มากที่สุด

4. กระบวนการขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานราก

กระบวนการขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานรากเพื่อให้การขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานราก เห็นผลรูปธรรมที่ชัดเจน จึงกำหนดแนวทางการขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานราก ที่จะใช้เป็นแนวทางตั้งต้น ดังนี้

1. ใช้พื้นที่ตำบลเป็นตัวตั้ง โดยกำหนดให้มีเป้าหมาย คือ ระบบเศรษฐกิจชุมชนสร้างความสุขยั่งยืน มียุทธศาสตร์ คือ สร้างระบบเศรษฐกิจและทุนชุมชนฐานราก ด้วยหลักเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อสังคมมีความสุข มีเครื่องมือ คือ ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ภูมิปัญญาท้องถิ่น และนวัตกรรมเทคโนโลยี มีมาตรการ คือ กำหนดให้พื้นที่ทุกระดับเป็นเขตเศรษฐกิจชุมชนพิเศษ มีหลักการ คือ เศรษฐกิจปลอดภัย หรือเศรษฐกิจสีเขียว มีพื้นที่ดำเนินงาน คือ ตำบล หรือท้องถิ่น มีพื้นที่บูรณาการ คือ การรวม 2-3 ตำบลขึ้นไป ภายใต้ประเด็นงานร่วมที่ตำบลได้ปรึกษาหารือ และตกลงร่วมกัน และมีพื้นที่จัดการ คือ ใช้พื้นที่ระดับอำเภอ จัดการเป็น “เครือข่ายระดับอำเภอจัดการตนเอง” ครอบคลุม (ผลิต บริโภค แปรรูป ซื้อมาขายไป ทุน กำไร)

2. สร้างและพัฒนาแกนนำตำบล อำเภอ จังหวัด โดยตำบลและหน่วยงานในพื้นที่ ทั้งภาครัฐ และภาคธุรกิจเอกชน ต้องรับรู้ ทำความเข้าใจต่อเป้าหมาย และวางแผนงานร่วมกัน

3. การสร้างกลไกการขับเคลื่อนทั้งในระดับประเทศ จังหวัด อำเภอ ตำบล และชุมชน เช่น มีการกำหนดตัวแทนในแต่ละระดับร่วมกับหน่วยงานภาคี มีการวางแผนงาน และการวางแผนงานในการขับเคลื่อนการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากร่วมกัน มีการจัดทำแผนพัฒนาด้านต่างๆ เช่น แผนการพัฒนาคุณภาพมาตรฐานการผลิต แผนการจัดระบบการกระจายสินค้า แผนการสร้างพื้นที่ทางการตลาด การเพิ่มรายได้ การลดหนี้สิน การมีคุณภาพชีวิตที่ดี การมีสิ่งแวดล้อมที่ดี เป็นต้น

4. การพัฒนาองค์ความรู้ ที่มาจากการอบคิดการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากโดยชุมชน เพื่อพัฒนาเป็นระบบข้อมูล องค์ความรู้ ขยายผล เผยแพร่ ใช้ประโยชน์ให้เหมาะสมกับการจัดการทรัพยากรในชุมชน

5. การจัดการองค์กรชุมชน และเครือข่ายองค์กรชุมชนในด้านต่างๆ เช่น การจัดการทุนชุมชน การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคน กลไกในระดับต่างๆ การจัดการความสัมพันธ์ของระบบเครือข่าย ทั้งแนวราบ และแนวดิ่ง เพื่อให้เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากการสร้างระบบเศรษฐกิจในระยะต่างๆ ภายใต้งานที่มีอยู่ เช่น ระยะสั้น ดำเนินการจัดการทรัพยากรในชุมชนให้เหมาะสม ระยะกลาง พัฒนาค้นหาให้เข้าใจระบบเศรษฐกิจฐานรากที่ยั่งยืน และระยะยาว การตลาดภายในภายนอก และการสร้างและพัฒนาเทคโนโลยี เป็นต้น

5. องค์ความรู้เกี่ยวกับวิสาหกิจชุมชน

พระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน (2548) ที่มีหลักการ เพื่อส่งเสริมสนับสนุนเศรษฐกิจชุมชนซึ่งเป็นพื้นฐานของการพัฒนาเศรษฐกิจแบบพอเพียง ซึ่งจำนวนหนึ่งอยู่ในระดับที่ไม่พร้อมจะเข้ามาแข่งขันทางการค้า ให้ได้รับการส่งเสริมความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น การสร้างรายได้ การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การพัฒนาความสามารถในการจัดการ และพัฒนารูปแบบของวิสาหกิจชุมชน เพื่อให้ระบบเศรษฐกิจชุมชนมีความเข้มแข็ง สามารถพัฒนาไปสู่การเป็นผู้ประกอบการของหน่วยธุรกิจที่สูงขึ้นวิสาหกิจชุมชน (community enterprise) หมายถึง กิจการของชุมชนเกี่ยวกับการผลิตสินค้า การให้บริการหรือการอื่น ๆ ที่ดำเนินการโดยคณะบุคคลที่มีความผูกพัน มีวิถีชีวิตร่วมกันและรวมตัวกันประกอบกิจการดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นนิติบุคคลในรูปแบบใด หรือไม่เป็นนิติบุคคล เพื่อสร้างรายได้ และเพื่อการพึ่งพาตนเองของครอบครัว ชุมชนและระหว่างชุมชน ดังนั้น ความหมายของวิสาหกิจชุมชนโดยสรุป คือ การประกอบการเพื่อการจัดการ “ทุนของชุมชน” อย่างสร้างสรรค์เพื่อการพึ่งตนเอง “ทุนของชุมชน” ไม่ได้หมายถึงแต่เพียงเงิน แต่รวมถึงทรัพยากร ผลผลิต ความรู้ ภูมิปัญญา ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางสังคม (กฎเกณฑ์ทางสังคมที่ร้อยรัดผู้คนให้อยู่ร่วมกันเป็นชุมชน เป็นพี่เป็นน้องไว้ใจกัน) กฎหมายกำหนดให้มีการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน ได้แก่ 1. ระดับปฐมภูมิ ส่งเสริมการจัดตั้ง การให้ความรู้ การศึกษาวิจัย ในการนำทุนชุมชนมาใช้เหมาะสม การร่วมมือกันเป็นชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ 2. ระดับสูงขึ้น ส่งเสริมการพัฒนาผลิตภัณฑ์ การรักษาคุณภาพ การศึกษาวิจัยเทคโนโลยีและการตลาด การสร้างความเชื่อถือทางธุรกิจ และความปลอดภัยแก่ผู้บริโภค การประสานงานแหล่งเงินทุน เพื่อให้สามารถเป็นผู้ประกอบการหรือพัฒนาไปสู่การประกอบธุรกิจขนาดย่อม และขนาดกลาง ต่อไป 3. การส่งเสริมเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน รัฐจะให้การสนับสนุน

การจัดตั้งการประกอบการ การตลาด ความสัมพันธ์และความร่วมมือกันระหว่างเครือข่าย หรือภาคธุรกิจหรืออุตสาหกรรมอื่น เพื่อขยายและสร้างความมั่นคงให้แก่กิจการวิสาหกิจชุมชน

6. แนวคิดเกี่ยวกับธุรกิจเพื่อสังคม

องค์กร Social Enterprise Alliance ของสหรัฐอเมริกา ได้ให้คำนิยามวิสาหกิจเพื่อสังคมเอาไว้ว่า “วิสาหกิจเพื่อสังคมคือธุรกิจซึ่งมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อประโยชน์สาธารณะ โดยใช้วิธีการและแนวทางปฏิบัติของธุรกิจและอำนาจทางการตลาดในการพัฒนาสังคม สิ่งแวดล้อมและมนุษยธรรม” (Social Enterprise Alliance, online) ซึ่งมีข้อสังเกตว่า คำนิยามในที่นี้ได้มีการกล่าวถึงการพัฒนาสังคมของวิสาหกิจเพื่อสังคมว่าเป็นผลมาจากการเชื่อมโยงใช้วิธีการทางธุรกิจเข้ามาตอบสนองนักวิชาการที่สนใจศึกษาถึงปัจจัยแวดล้อมต่างๆ ที่ทำให้วิสาหกิจเพื่อสังคมประสบความสำเร็จ ในปี พ.ศ. 2550 แพม ซีเนอร์ (Pam Seanor) และคณะ ได้ศึกษารูปแบบของวิสาหกิจเพื่อสังคมโดยเน้นไปที่รูปแบบพฤติกรรมของผู้ประกอบการสังคมที่ดำเนินกิจกรรมในการสร้างวิสาหกิจเพื่อสังคม และได้พบรูปแบบต่าง ๆ ที่หลากหลาย สุดท้ายก็สรุปได้ว่า รูปแบบธุรกิจของวิสาหกิจเพื่อสังคม ที่เกิดจากการดำเนินกิจกรรมเพื่อสังคมนั้น มีลักษณะ “ปะ เสริม เต็ม แต่ง” ไปตามสถานะแวดล้อมและบริบท (วิภาภรณ์ ชัยรัตน์, 2560) ในส่วน ชวลิต วิจารณ์ (2558) กล่าวว่า “กิจการเพื่อสังคม” คือ กิจการที่มีจุดมุ่งหมายหลักในการแก้ไขปัญหาสังคมและสิ่งแวดล้อม โดยใช้กลไกการบริหารจัดการที่ดีของภาคธุรกิจมาบวกกับความรู้และนวัตกรรมสังคม มีความยั่งยืนทางการเงินจากรายได้หลักที่มาจากสินค้าหรือบริการ โดยไม่ต้องพึ่งพาเงินบริจาค และนำผลกำไรที่เกิดขึ้นไปลงทุนซ้ำ เพื่อขยายผลกระทบทางสังคมที่เกิดขึ้น ทั้งนี้ วิสาหกิจเพื่อสังคมที่รู้จักกันในปัจจุบัน ได้แก่ ธนาคารกรามีน โครงการพัฒนาอ้อยตุง และโรงพยาบาลอภัยภูเบศร ดังนั้น วิสาหกิจเพื่อสังคม จึงเป็นการนำ จุดเด่นขององค์กรสาธารณกุศล (Non-Profit Organization: NPO) ที่มุ่งเพื่อสร้างประโยชน์ให้แก่สังคม มาผสมผสานกับจุดเด่นของธุรกิจ (Business) ที่มีการบริหารจัดการอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อสร้างผลกำไร จนสามารถพึ่งพาตนเองได้ รวมทั้ง ศักดิ์ดา ศิริภทรโสภณ (2558) ได้อธิบายว่า วิสาหกิจเพื่อสังคมจะดำเนินงานเพื่อเป้าหมายทางสังคมหรือสิ่งแวดล้อม โดยมีแผนธุรกิจที่สามารถสร้างรายได้เพื่อหล่อเลี้ยงการดำเนินงานและขยายงานให้เต็มศักยภาพ มีการขับเคลื่อนการดำเนินงานตามพันธกิจทางสังคมที่ตั้งไว้ มีหน้าที่และมีความรับผิดชอบต่อผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และนำรายได้กลับมาสู่กิจการเพื่อใช้ในการดำเนินงาน ขยายกิจการ และผลักดันเป้าหมายทางสังคมต่อไป วิสาหกิจเพื่อสังคมจึงเป็นการผสมผสานกันระหว่างเป้าหมายทางสังคม และเป้าหมายทางธุรกิจ จึงอาจอธิบายรูปแบบขององค์กรได้ด้วยองค์กรในรูปถูกผสมที่คำนึงถึงคุณค่าทางสังคมและมูลค่าทางเศรษฐกิจซึ่งวิสาหกิจเพื่อสังคมถือเป็นหนึ่งในรูปแบบขององค์กร สอดคล้องกับ วิภาภรณ์ ชัยรัตน์ (2560) กล่าวว่า วิสาหกิจเพื่อสังคม หมายถึง กิจการ องค์กร องค์กรธุรกิจ หรือองค์กรภาคประชาชนที่มีการดำเนินการแบบธุรกิจและมีเป้าหมายในการสร้างสรรค์ให้เกิดมูลค่าทางสังคม (Social Value Creation) โดยไม่ได้มีการแสวงหากำไรเป็นเป้าหมาย การแสวงหากำไรที่มิเช่นนั้น ไม่ได้เกิดขึ้นเพื่อสร้างความมั่นคงให้กับเจ้าของหรือนักลงทุน แต่เป็นไปเพื่อประสิทธิภาพในการใช้ทรัพยากรและสร้างให้เกิดความยั่งยืนแก่กิจการซึ่งหมายถึงการที่วิสาหกิจเพื่อสังคมสามารถที่จะดำเนินงานไปได้อย่างต่อเนื่องและยั่งยืนโดยไม่ได้อาศัยเงินสนับสนุนหรือเงินบริจาค นอกจากนั้นยังมี ศาสตราจารย์ยูนุส ได้ให้คำจำกัดความของ

“ธุรกิจเพื่อสังคม” ระบุว่า (1) เป็นธุรกิจที่ออกแบบและจัดตั้งขึ้นเพื่อแก้ปัญหาให้กับสังคมโดยเฉพาะให้ด้านใดด้านหนึ่ง และ (2) จะต้องเป็นธุรกิจที่สามารถสร้างฐานะทางการเงินที่มั่นคงได้ โดยกำไรที่เกิดขึ้นจากธุรกิจจะถูกนำไปใช้เพื่อลงทุนต่อในธุรกิจหรือใช้เพื่อสร้างธุรกิจเพื่อสังคมขึ้นใหม่ เพื่อขยายผลกระทบต่อสังคมให้กว้างมากยิ่งขึ้น เช่น ใช้เพื่อขยายขอบเขตของธุรกิจหรือการให้บริการออกไป ใช้เพื่อพัฒนาสินค้า ผลิตภัณฑ์ หรือบริการที่มีคุณภาพสูงขึ้นเพื่อสร้างประโยชน์ต่อสังคมได้มากขึ้น ธุรกิจเพื่อสังคม แตกต่างจากธุรกิจปกติทั่วไปในแง่ที่จะไม่ประสงค์ที่จะแสวงหากำไรสูงสุด แต่จะต้องมีผลประโยชน์ที่ทำได้กำไร เพื่อให้ธุรกิจดำเนินและขยายตัวต่อไปได้อย่างยั่งยืน ดังนั้น ธุรกิจเพื่อสังคม จึงไม่ใช่กิจกรรมหรือธุรกิจประเภทที่ไม่แสวงหากำไร ซึ่งส่วนใหญ่จะดำเนินการในรูปของมูลนิธิ ที่ได้รับเงินสนับสนุนจากเงินบริจาคหรือเงินเพื่อการกุศล ธุรกิจเพื่อสังคม จะต้องสร้างกำไร และนำกำไรนั้นมาลงทุนกลับให้กับสังคมต่อไป พร้อมกับการขยายตัวของธุรกิจ ศาสตราจารย์ยูนุส ยังได้เสนอหลักการ 7 ประการ สำหรับธุรกิจเพื่อสังคม อันได้แก่ 1. ธุรกิจเพื่อสังคมจะต้องกำหนดวัตถุประสงค์ที่จะช่วยลดความยากจนในสังคม หรือปัญหาเฉพาะด้านใดด้านหนึ่งในสังคม เช่น ปัญหาด้านการศึกษา ปัญหาด้านสุขภาพสุขอนามัย ปัญหาในการเข้าถึงเทคโนโลยีที่เหมาะสม หรือปัญหาด้านสถานะแวดล้อม ที่กำลังคุกคามสังคมนั้นอยู่ 2. ธุรกิจจะต้องดำเนินไปได้อย่างยั่งยืนทั้งในด้านสถานะทางการเงินและสถานะทางเศรษฐกิจ 3. ผู้ลงทุน หรือเจ้าของธุรกิจ จะได้ผลตอบแทนจากธุรกิจในจำนวนที่เท่ากับเงินที่ลงทุนไปเท่านั้น โดยจะไม่ได้รับเงินปันผล หรือผลประโยชน์อื่นใดจากธุรกิจมากกว่าเงินลงทุน 4. เมื่อธุรกิจจ่ายคืนเงินที่นำมาลงทุนให้กับเจ้าของหรือผู้ลงทุนไปแล้ว กำไรที่เกิดขึ้นจากธุรกิจหลังจากนั้น จะเก็บไว้ในธุรกิจสำหรับการขยายกิจการหรือเพิ่มประสิทธิภาพของการดำเนินธุรกิจ 5. ธุรกิจจะต้องไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ หรือก่อให้เกิดมลภาวะต่อสิ่งแวดล้อม 6. พนักงานหรือผู้ร่วมงานของธุรกิจ จะได้รับผลตอบแทนการทำงานหรือเงินเดือนที่เทียบเท่ามาตรฐานในอุตสาหกรรม แต่จะมีสภาพแวดล้อมในการทำงานที่ดีกว่า 7. ทุกคนที่ทำงานให้กับธุรกิจจะต้องทำงานอย่างมีความสุขจะเห็นได้ว่า ด้วยแนวคิดและค่านิยมของ ศาสตราจารย์ยูนุส นี้ ทำให้ธนาคารกรามีน เป็นแหล่งเงินสำหรับคนยากจนหรือผู้ที่มีสถานะด้อยในสังคม เช่น สตรีในปากีสถาน สามารถมีแหล่งเงินที่จะนำไปใช้เป็นทุนในการประกอบอาชีพ เพื่อเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัวได้มากขึ้น อย่างไรก็ตาม คำจำกัดความในความหมายที่กว้างขึ้น เช่น ในสหภาพยุโรป ที่มีการพัฒนาธุรกิจเพื่อสังคมได้อย่างแพร่หลาย ได้กำหนดลักษณะของธุรกิจเพื่อสังคมที่ครอบคลุมไปถึง (1) ธุรกิจที่คำนึงถึงจริยธรรมและประโยชน์ต่อสังคมในการนำเสนอสินค้า ผลิตภัณฑ์ บริการ กระบวนการทำงาน และในกระบวนการผลิต ของธุรกิจ (2) ธุรกิจที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการพัฒนาสังคม และมีผลลัพธ์จากการประกอบธุรกิจที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ทำให้สังคมมีสภาพที่ดีขึ้น จากผลการดำเนินการของธุรกิจ และ (3) ธุรกิจที่มีการบริหารจัดการและการดำเนินการที่แบ่งปันผลประโยชน์ให้กับผู้มีส่วนได้เสียอย่างยุติธรรม ไม่ว่าจะเป็น เจ้าของ ผู้ถือหุ้น พนักงาน คู่ค้า ลูกค้า ชุมชน และสังคมโดยทั่วไป จากที่รวบรวมมาข้างต้นผู้เขียนจึงสรุปได้ว่า วิสาหกิจเพื่อสังคม หมายถึงองค์กรนอกระบบราชการ ที่มาจากการรวมตัวด้วยใจสมัครของประชาชนกลุ่มต่างๆ ที่มีเป้าหมายร่วมกันในการจัดทำกิจกรรมช่วยเหลือและพัฒนาสังคม ดำเนินงานอย่างอิสระด้วยจิตใจอาสาสมัครของผู้ปฏิบัติงาน มีวัตถุประสงค์ไม่แสวงหากำไรเป็นเป้าหมายจนเกินไปแต่เป็นไปเพื่อประสิทธิภาพในการใช้ทรัพยากร และสร้างให้เกิดความยั่งยืนแก่กิจการซึ่งหมายถึงการที่วิสาหกิจเพื่อสังคมสามารถที่จะดำเนินงานไปได้

อย่างต่อเนื่องและยั่งยืนโดยไม่ได้อาศัยเงินสนับสนุนหรือเงินบริจาคหรืออาจเรียกว่าเป็นธุรกิจเพื่อสังคมก็อาจไม่ผิด (อ้างถึงใน นันทกานต์ สมบัติสวัสดิ์, 2559).

7. แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากผ่านวิสาหกิจชุมชนเพื่อสังคม

แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากผ่านวิสาหกิจชุมชนเพื่อสังคมที่ผู้เขียนพยายามจะนำเสนอในครั้งนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับแนวทางการประกอบอาชีพของประชาชนในชุมชนด้วยการนำเสนอบทบาทขององค์กรต่างๆในสังคม เพื่อประกอบการพิจารณาให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้ในการตัดสินใจกำหนดเป็นนโยบาย โดยแต่ละฝ่ายต่างต้องมีบทบาทของตนเองในการที่จะช่วยผลักดันให้เกิดการเชื่อมโยงกัน ตั้งแต่ฝ่ายภาครัฐหรือภาคราชการ ภาคเอกชน ภาคประชาสังคมและภาคส่วนของเครือข่ายวิสาหกิจเองซึ่งผู้เขียนขอเสนอรายละเอียดที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

7.1 บทบาทรัฐบาล (Government) รัฐบาลควรแสดงบทบาทในการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากผ่านวิสาหกิจชุมชน ดังข้อเสนอต่อไปนี้ประการที่ 1 ส่งเสริมให้ประชาชนในชุมชนที่มีความคล้ายคลึงกันในทุกๆด้านร่วมกันจัดตั้งวิสาหกิจเพื่อสังคมอย่างน้อยตำบลละกลุ่ม โดยมุ่งเน้นการผลิตสินค้าเกษตรที่ตนเองมีความถนัดหรือเชี่ยวชาญ หน่วยงานก็สามารถสนับสนุนปัจจัยการผลิตหรือทุนให้กับกลุ่มวิสาหกิจเพื่อสังคมเหล่านั้นได้ตามกรอบของกฎหมาย เช่น ระบบธนาคารน้ำใต้ดิน การจัดทำบาดาลด้วยโซล่าเซลล์เพื่อนำน้ำขึ้นมาใช้เพื่อเพาะปลูก การสนับสนุนเมล็ดพันธุ์ ทุน ปุ๋ยหรือปัจจัยอื่นที่จำเป็น อาจอยู่ในรูปการให้เปล่าหรือการกู้ยืมก็ได้ตามกรอบของกฎหมายที่เอื้อต่อการดำเนินการ อนึ่งในการผลิตสินค้าเกษตรดังกล่าวนี้ควรอยู่ในรูปเกษตรแบบรวมกลุ่มไม่ใช่เพาะปลูกตามอำเภอใจ ควรใช้หลักการตลาดนำการผลิตหรือเกษตรพันธสัญญา ขณะเดียวกัน องค์กรภาคราชการต้องแสวงหา ต้นแบบการผลิตเกษตรคุณภาพ “ศูนย์สาธิตการเกษตร” ให้กับกลุ่มวิสาหกิจเพื่อใช้เป็นแบบอย่างในการเพาะปลูก เกษตรคุณภาพคือการผลิตน้อยได้ปริมาณมาก ลดต้นทุนการผลิต หรือเพิ่มผลผลิตต่อไร่ เป็นต้น ประการที่ 2 ให้หน่วยระดับภูมิภาคหรือท้องถิ่น อาทิ จังหวัด อำเภอ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ดำเนินการเพื่อต่อยอดในระดับที่สูงขึ้น จัดทะเบียนเครือข่ายวิสาหกิจเพื่อเป็นศูนย์กลางให้กับกลุ่มวิสาหกิจ ทำหน้าที่ในการเป็นศูนย์รวบรวมข้อมูลทางด้านการผลิต คอยจัดสรรก่อนการเพาะปลูก ตลอดจนทำหน้าที่ประสานข้อมูลกับหน่วยงานในระดับที่สูงขึ้น นอกจากนั้นยังทำหน้าที่ในการแปรรูปสินค้าหรือจำหน่ายสินค้าเกษตรที่ผลิตได้จากกลุ่มวิสาหกิจนำมารวบรวมและบริหารจัดการต่อยอดภายในพื้นที่ใกล้เคียง อาจอยู่ในรูปการสร้างหน่วยตลาดจัดการตนเองระดับจังหวัด หรือศูนย์แปรรูปสินค้าเกษตร ด้วยผู้ที่มีความเชี่ยวชาญด้านการแปรรูป การตลาดเข้ามาทำหน้าที่วางแผนการเพาะปลูกตามความต้องการของตลาด เป็นต้น โดยมีหน่วยงานระดับกลางคอยให้การสนับสนุนและอำนวยความสะดวกอีกชั้นหนึ่ง เครือข่ายวิสาหกิจเพื่อสังคมที่จัดตั้งนี้ มีหน้าที่สนับสนุน อุดหนุน และส่งเสริมกลุ่มวิสาหกิจในเครือข่ายให้เกิดการเชื่อมโยงกัน เป็นหน่วยตลาดกลางของกลุ่มในการรับซื้อสินค้า แปรรูป และจัดการตลาดให้กับกลุ่มเครือข่ายประสานองค์กรภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องในการสนับสนุน ตลอดจนการเตรียมพื้นที่เพื่อเป็นตลาดการรับซื้อ จำหน่ายสินค้าที่ผลิตและแปรรูปได้จากกลุ่มวิสาหกิจในเครือข่าย ประการที่ 3 หน่วยงานกลาง อาทิ รัฐบาล กระทรวง กรม กอง ทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงคอยให้การสนับสนุนด้านนโยบายงบประมาณ ด้านวิชาการ ระเบียบกฎหมาย ปัจจัยการผลิตและบุคลากรที่เกี่ยวข้องมีหน้าที่สนับสนุน

อุดหนุน และส่งเสริมกลุ่มวิสาหกิจหรือเครือข่ายให้เกิดการเชื่อมโยงกัน เป็นหน่วยตลาดกลางของกลุ่มในการรับซื้อสินค้า แปรรูป และจัดการตลาดให้กับกลุ่มเครือข่าย ประสานองค์รภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องในการสนับสนุนเพื่อเป็นตลาดการรับซื้อสินค้าเกษตรที่ผลิตได้ และการจำหน่ายสินค้าที่ผลิตและแปรรูปได้จากกลุ่มวิสาหกิจหรือเครือข่ายวิสาหกิจ อาจอยู่ในรูปแบบสถาบันธัญญาหารแห่งชาติเพื่อช่วยในการแปรรูปและจำหน่ายสินค้าในระดับประเทศหรือต่างประเทศต่อไป

7.2 บทบาทภาคเอกชน (Private sector) ภาคเอกชนควรแสดงบทบาทในการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากผ่านวิสาหกิจชุมชน ดังข้อเสนอต่อไปนี้ ประการที่ 1 ภาคเอกชนทั้งขนาดกลางและขนาดใหญ่ที่เป็นผู้ควบคุมกลไกทางการตลาดของประเทศและมีความเชี่ยวชาญกว่าภาครัฐต้องมีการประสานกับภาครัฐในการที่จะสนับสนุน ส่งเสริมและช่วยการขับเคลื่อน เช่น การรับซื้อ การจำหน่าย การแปรรูปและขนส่งสินค้าที่เกิดขึ้นจากกลุ่มวิสาหกิจต่างๆ รวมทั้งอำนวยความสะดวกแก่เครือข่ายวิสาหกิจต่างๆช่วยเหลือรัฐบาล ทั้งที่เป็นวัตถุดิบ ปัจจัยการผลิต ทุน อุปกรณ์ ตลอดจนองค์ความรู้ต่างๆ ในการขับเคลื่อนนโยบายดังกล่าวนี้ให้ประสบผลสำเร็จเนื่องจากภาคเอกชนนี้มีความเชี่ยวชาญมากกว่าภาครัฐอย่างแน่นอน ประการที่ 2 ภาคเอกชนต่างๆ ต้องยอมที่จะลดรายได้ทางธุรกิจของตนเองลงเพื่อความอยู่รอดของทุกภาคส่วนของสังคมโดยเฉพาะเศรษฐกิจฐานราก ในบางโอกาสภาคเอกชนควรแสดงบทบาทเป็นผู้ให้มากกว่าผู้รับ เพื่อการอยู่ร่วมกันในระยะยาว ประการที่ 3 ภาคเอกชนต้องคอยเป็นพี่เลี้ยงให้กับเครือข่ายวิสาหกิจในการดำเนินงานในทุกๆ ด้าน

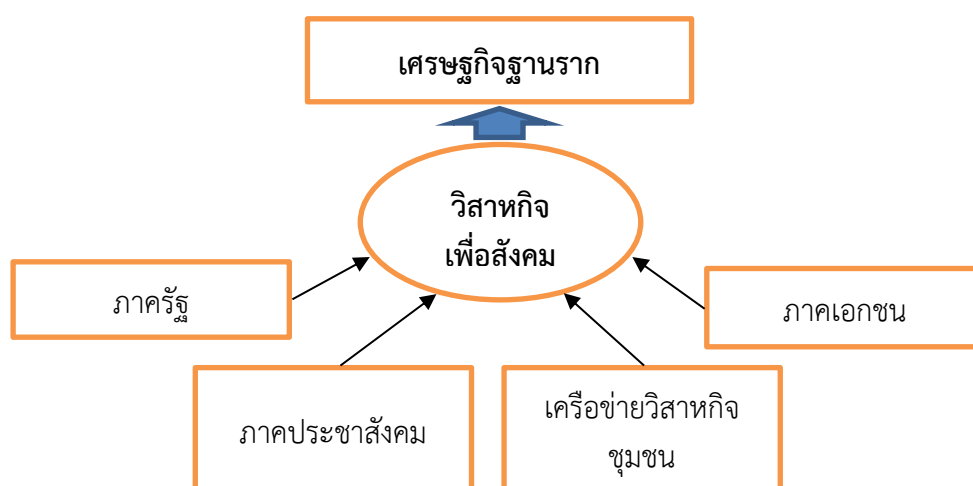
7.3 บทบาทภาคประชาสังคม (Civil society) ภาคประชาสังคม เป็นอีกองค์กรหนึ่งที่มีความสำคัญในการที่จะผลักดันนโยบายดังกล่าวนี้ให้ประสบผลสำเร็จ ซึ่งควรแสดงบทบาทต่อเรื่องดังกล่าวต่อไปนี้ ประการที่ 1 ภาคประชาสังคมที่มีอุดมการณ์และมีความเชี่ยวชาญต้องออกมาทำหน้าที่ขับเคลื่อนขยายเครือข่ายและช่วยเติมเต็มในส่วนที่เป็นข้อจำกัดของกลุ่มวิสาหกิจที่ดำเนินการแล้วยังอ่อนแอให้สามารถขับเคลื่อนสู่ความสำเร็จได้ ประการที่ 2 องค์กรภาคประชาสังคมที่กระจายตัวอยู่ตามชุมชนต่างๆต้องช่วยเข้าไปขับเคลื่อนวิสาหกิจอย่างจริงจังจตแทนการเป็นฝ่ายนั่งมองอยู่เฉยๆ ประการที่ 3 ตรวจสอบการดำเนินงานของภาครัฐอย่างจริงจังทั้งด้านการขับเคลื่อนนโยบาย การทุจริตคอร์รัปชัน เป็นต้น ประการที่ 4 ประสานข้อมูลที่เป็นประโยชน์ให้เครือข่าย เช่น ประชาชนชาวบ้าน นักคิดป็นถิ่น นักวิชาการอิสระ

7.4 บทบาทความเป็นหุ้นส่วน (Partnership) ในประเด็นนี้ทุกภาคส่วนต้องสื่อหรือแสดงให้เห็นถึงความเป็นหุ้นส่วนที่จะพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากร่วมกันโดยใช้เครื่องมือที่เรียกว่า วิสาหกิจเพื่อสังคม ด้วยการแสดงบทบาทร่วมกัน ดังข้อเสนอต่อไปนี้ ประการที่ 1 เครือข่ายต้องรับผิดชอบร่วมกันในการดำเนินการหรือกิจกรรมต่างๆ มีการแบ่งผลกำไรตามสัดส่วนที่ตกลงกัน แนวทางในการสร้างความเป็นหุ้นส่วนมีการพัฒนามาจากหลายระดับ ตั้งแต่การเริ่มเข้าไปเกี่ยวข้องกับบางส่วนการเข้าไปมีส่วนร่วมโดยมีผลประโยชน์และไม่มีผลประโยชน์ไปถึงขั้นมีหุ้นส่วนทางการค้าร่วมกัน ประการที่ 2 เครือข่ายต้องรวมตัวกันอย่างจริงจังภายใต้อุดมการณ์เพื่อสังคมเดียวกัน คอยช่วยเหลือเกื้อกูลกันในทุกๆ ด้าน ทั้งองค์ความรู้ แนวทางดำเนินการ ระเบียบข้อบังคับต่างๆ ตลอดทั้งช่วยชี้ช่องทางสู่ความสำเร็จระหว่างกัน ประการที่ 3 เครือข่ายต้องมีการดำเนินการที่ตอบสนองความต้องการของตลาดอย่างทันท่วงที พร้อมจะเรียนรู้เทคโนโลยีและนวัตกรรมใหม่ๆ อยู่ตลอดเวลา ประการที่ 4 ประสานความร่วมมือกับหน่วยงานราชการที่รับผิดชอบในการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนและให้ความรู้แก่

สมาชิกวิสาหกิจเกี่ยวกับการดำเนินการของเครือข่ายอยู่เสมอทั้งในด้านกฎหมาย องค์กรความรู้ เทคโนโลยี เป็นต้น

7.5 บทบาทการพัฒนาตนเอง (Self Development) สำหรับตัววิสาหกิจชุมชนเองก็มีส่วนสำคัญในการที่แสดงบทบาทในการพัฒนาตนเอง ดังข้อเสนอต่อไปนี้ ประการที่ 1 จัดทำแผนพัฒนาการผลิต การจำหน่ายแปรรูปและสินค้าเกษตรอย่างเป็นระบบและต่อเนื่องตรงตามความต้องการของตลาดและเป็นสินค้าคุณธรรม ประการที่ 2 สมาชิกต้องมีใจใฝ่เรียนรู้และพร้อมที่จะรับเอาเทคโนโลยีและนวัตกรรมใหม่ๆ ในโลกปัจจุบันอยู่เสมอ ประการที่ 3 สมาชิกของกลุ่มต้องดำเนินงานอย่างอิสระด้วยจิตอาสาสมัครของผู้ปฏิบัติงานด้วยอุดมการณ์เดียวกัน

จากข้อเสนอที่ผู้เขียนอธิบายในข้างต้น สามารถสรุปเป็นแผนภาพผังมโนทัศน์ประกอบเพื่อถ่ายทอดความเข้าใจถึง ข้อเสนอการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากผ่านวิสาหกิจชุมชน ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 1 แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากผ่านวิสาหกิจชุมชนเพื่อสังคม

8. สรุป

เศรษฐกิจฐานรากหรือเศรษฐกิจชุมชน คือ การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่างๆ ตั้งแต่ระดับการผลิตจนถึงระดับการบริโภค การมีส่วนร่วมของชุมชนในการคิด การลงมือปฏิบัติ การรับผลประโยชน์ และร่วมกันเป็นเจ้าของ เป็นการประกอบอาชีพของประชาชนในระดับฐานรากหรือท้องถิ่น เศรษฐกิจฐานรากที่พบเห็นอยู่ทั่วไป ในมุมมองของผู้เขียนต้องการนำเสนอเพื่อใช้เป็นทางออกในการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งวิสาหกิจชุมชนผ่านแนวคิดวิสาหกิจเพื่อสังคมที่มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อประโยชน์สาธารณะ โดยใช้วิธีการและแนวทางปฏิบัติของธุรกิจและอำนาจทางการตลาดในการพัฒนาสังคม สิ่งแวดล้อมและมนุษยธรรม และได้นำเสนอแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากผ่านวิสาหกิจชุมชน ประกอบด้วย 1) บทบาทรัฐบาล (Government) รัฐบาลควรแสดงบทบาทในการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากผ่านวิสาหกิจชุมชน ทั้งส่วนที่เป็นรัฐบาลกลางและท้องถิ่น ควรส่งเสริมสนับสนุนการดำเนินการของวิสาหกิจชุมชนอย่างเต็มที่ ด้านนโยบาย งบประมาณ ด้านวิชาการ ระเบียบกฎหมาย ปัจจัยการผลิตและบุคลากรที่เกี่ยวข้องมีหน้าที่สนับสนุนอุดหนุน และส่งเสริมกลุ่ม

วิสาหกิจหรือเครือข่ายให้เกิดการเชื่อมโยงกัน 2) บทบาทภาคเอกชน (Private sector) ภาคเอกชนควรแสดงบทบาทในการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากผ่านวิสาหกิจชุมชน ได้แก่ การสนับสนุน ส่งเสริม และช่วยการขับเคลื่อน เช่น การรับซื้อ การจำหน่าย การแปรรูปและขนส่งสินค้าที่เกิดขึ้นจากกลุ่มวิสาหกิจต่างๆ รวมทั้งอำนวยความสะดวกแก่เครือข่ายวิสาหกิจต่างๆ ช่วยเหลือรัฐบาล ทั้งที่เป็นวัตถุดิบ ปัจจัยการผลิต ทุน อุปกรณ์ ตลอดจนองค์ความรู้ต่างๆ ในการขับเคลื่อนนโยบาย 3) บทบาทภาคประชาสังคม (Civil society) ควรทำหน้าที่ขับเคลื่อนขยายเครือข่ายและช่วยเติมเต็มในส่วนที่เป็นข้อจำกัดของกลุ่มวิสาหกิจที่ดำเนินการแล้วยังอ่อนแอให้สามารถขับเคลื่อนสู่ความสำเร็จได้ ตลอดทั้งประสานข้อมูลที่เป็นประโยชน์ให้เครือข่าย เช่น ประชาชนชาวบ้าน นักคิดพินิจ นักวิชาการ หรือแม้กระทั่ง เครือข่ายกลุ่มวิสาหกิจเองก็ควรแสดงบทบาทร่วมกันในการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในด้านต่างๆ 4) บทบาทเครือข่ายของวิสาหกิจชุมชน ก็มีส่วนสำคัญในการที่แสดงบทบาทในการพัฒนาตนเอง ตั้งแต่การจัดทำแผนพัฒนาการผลิต การจำหน่ายแปรรูปและสินค้าเกษตรอย่างเป็นระบบและต่อเนื่องตรงตามความต้องการของตลาดและเป็นสินค้าคุณธรรม, สมาชิกต้องมีใจใฝ่เรียนรู้และพร้อมที่จะรับเอาเทคโนโลยีและนวัตกรรมใหม่ๆ ในโลกปัจจุบันอยู่เสมอ, สุดท้ายสมาชิกของกลุ่มต้องดำเนินงานอย่างอิสระด้วยจิตใจอาสาสมัครของผู้ปฏิบัติงานด้วยอุดมการณ์เดียวกัน

9. เอกสารอ้างอิง

- กรมพัฒนาชุมชน. (2565). **การพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากตามยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี**. สืบค้นเมื่อ 29 มีนาคม 2565. จาก https://district.cdd.go.th/khowang/wp-content/uploads/sites/531/2019/09/128785_ยุทธศาสตร์ชาติ_20_ปีกับเศรษฐกิจฐานราก_01-1.pdf
- กาญจนา รอดแก้ว ภูซังค์ เสนานุช และธรรรงค์ จันใด. (2563). **รายงานฉบับสมบูรณ์การศึกษาความคิดเห็นเกี่ยวกับนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจฐานราก เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน**. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานศูนย์วิจัยและให้คำปรึกษาแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- กาญจนา รอดแก้ว ภูซังค์ เสนานุช และธรรรงค์ จันใด. (2564). **การศึกษาความคิดเห็นเกี่ยวกับนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน**. *วารสารสถาบันพระปกเกล้า*. 19(1). 48-66.
- คณะกรรมการยุทธศาสตร์เศรษฐกิจฐานราก. (2559). **คู่มือการส่งเสริมการพัฒนาระบบเศรษฐกิจฐานราก**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน(องค์การมหาชน) กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.
- ชฎิล โรจนานนท์. (2558). **วิสาหกิจเพื่อสังคม (Social Enterprise) คืออะไร** โครงการศึกษาโดยไม่หยุดนิ่งของสำนักนโยบายพัฒนาระบบการเงินภาคประชาชน. สืบค้นเมื่อ 29 มีนาคม 2565. จาก https://www.dop.go.th/download/knowledge/th1596811756-298_4.pdf
- นฤมล นิราทร. (2565). **เศรษฐกิจฐานราก : บทบาทและความท้าทาย**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยและให้คำปรึกษาแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นันทกานต์ สมบัติสวัสดิ์. (2559). **แนวคิดเรื่องธุรกิจเพื่อสังคมของมุฮัมหมัด ยูनुส**. *วารสารปณิธาน*. 12(1). 1-16.

- แผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ. (2563). **แผนที่ 16 เศรษฐกิจฐานราก**. สืบค้นเมื่อ 27 มีนาคม 2565. จาก <http://nscr.nesdc.go.th/masterplans-16/>
- วิภากรณ์ ชัยรัตน์. (2560). **รูปแบบของวิสาหกิจเพื่อสังคมของรัฐบาลกับการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศอย่างยั่งยืน**. สืบค้นเมื่อ 27 มีนาคม 2565. จาก http://www.dsdw2016.dsdw.go.th/doc_pr/ndc_2559-2560/wpa_8229.html
- ศักดิ์ดา ศิริภัทรโสภณ. (2558). การศึกษารอบแนวคิดเพื่อการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคมในประเทศไทย. **วารสารสมาคมนักวิจัย**. 20(2). 30-45.
- Phongphit, S. (2007). **Community enterprises are not community businesses**. 3rd ed. Bangkok : Jarernvit printing.